

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ В УКРАЇНІ

АВДЄЄНКО Євген Валерійович - аспірант Харківського національного університету
внутрішніх справ

УДК 342.56

Охарактеризованы основные модели судебных систем мира. Определены особенности построения судебных систем Франции, Соединенных Штатов Америки и Российской Федерации. Исследованы особенности организации деятельности судов в различных государствах. Определены положительный опыт зарубежных стран в организации и деятельности судебных систем и возможности его внедрения в Украине. Отмечается, что на сегодняшний день Украина стоит на пути приведения национального законодательства в сфере организации и осуществления судопроизводства в соответствие с международными стандартами. Требуется пересмотра и оптимизации судебная система Украины, конкретизация принципов взаимодействия судебной и других ветвей власти, пересмотр состава и полномочий органов судебного самоуправления.

Ключові слова: суди, зарубіжний досвід, правове регулювання, організації діяльності, судові системи.

Діяльність судів України, як і функціонування будь-яких органів державної влади, потребує постійного перегляду та вдосконалення. Це пов'язано з постійними змінами суспільних відносин як усередині держави, так і на міжнародному рівні. Постійний прогрес, що відбувається в суспільстві, спричиняє зміну пріоритетів діяльності суб'єктів владних повноважень, фізичних та юридичних осіб. Виникають нові види правовідносин, які вимагають їх нормативного врегулювання. Такі процеси вимагають постійного оновлення за-

конодавства, усунення прогалин та колізій у ньому. У зв'язку з цим вносяться зміни й у діяльність судів, які повинні здійснювати правосуддя виключно на засадах законності. Крім того, постійні зміни в суспільстві вимагають пристосування до сучасних вимог і організаційних засад діяльності судів. Таким чином, діяльність судів потребує постійного покращення, у тому числі шляхом запровадження в їх роботі передового досвіду інших держав.

Вивченням адміністративно-правових засад діяльності судів займалися такі відомі науковці, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.В. Долежан, Ю.М. Кармазін, С.В. Ківалов, В.Т. Маляренко, О.В. Петришин, А.О. Селіванов, Ю.М. Тодика, О.М. Толочок, Ю.С. Шемшученко, В.І. Шишкін, Ю.Я. Якимов та ін. Проте питання щодо можливостей використання зарубіжного досвіду в діяльності судів ними не розглядалися.

Метою даної статті є вивчення можливостей використання зарубіжного досвіду правового забезпечення та діяльності судів в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні задачі: охарактеризувати основні моделі судових систем світу; дослідити особливості судових систем інших держав; визначити позитивний досвід зарубіжних країн в організації та діяльності судових систем та можливості його запровадження в Україні.

Перш ніж переходити до аналізу зарубіжного досвіду, що може бути викорис-

таний для вдосконалення судової системи України, доцільно визначити особливості функціонування судів в інших державах. На сьогоднішній день у світі розрізняють дві основних моделі судових систем: англосаксонську та романо-германську. Перша з них характеризується наявністю судів з розгляду загальних категорій справ (цивільних, адміністративних, кримінальних тощо) та спеціалізованих судів, які вирішують лише окремі категорії справ (ювенальних, митних, податкових тощо). Така система загальних судів має складну багаторівневу ієрархічну структуру. У судах, що належать до даної моделі, досить широко використовується судовий прецедент. Прикладом такої моделі є судова система США, Мексики, Сполученого королівства Великобританії.

Романо-германська модель судової системи характеризується наявністю поряд із системою судів загальної юрисдикції існуванням спеціалізованих судів, які очолюються відповідними вищими спеціалізованими судами. Для даного виду судів не характерно використання судового прецеденту. Має інстанційну побудову. Таку модель судової системи має й Україна.

При вивченні судових систем зарубіжних країн варто зупинитися на таких державах, як Сполучені Штати Америки, Франція, Федеративні республіка Німеччина, Російська федерація.

Судова система Франції складається з трьох рівнів судів: суд першої інстанції (районний, районний у місті, міський та міськрайонний суд, що має право винести судові рішення у справі), апеляційний суд і касаційний суд. Існують спеціалізовані суди, які входять у трирівневу систему (наприклад, оскарження рішень спеціалізованих судів здійснюється у звичайних апеляційних і в касаційних судах) [1].

Серед судів першої інстанції виділяють трибунали малої інстанції та трибунали великої інстанції. На них покладається розгляд та вирішення основної маси справ, в основному цивільних та кримінальних. До трибуналів малої інстанції належать: поліцейські трибунали, трибунали спрощеного цивільного процесу, суд у справах опі-

ки. Перші з них розглядають справи про вчинення правопорушень (кримінальних). Трибунали спрощеного цивільного процесу розглядають майнові позови; питання обов'язкового працевлаштування голови сім'ї; виплат на утримання батьків чи дітей; суперечки щодо права власності; участі у виборах; посвідченні нотаріальних актів; скасування арешту майна тощо [2, с. 318]. Суд у справах опіки розглядає спори, що виникають із сімейних правовідносин.

Трибунал великої інстанції уповноважений розглядати всі справи, крім тих, які законодавством віднесені до компетенції інших судів. Трибунали виступають як суди першої інстанції, розглядаючи в складі 3 суддів цивільні справи при сумі позову більше як 30 тис. франків. Вони розглядають також справи щодо розлучення; визначення режиму окремого проживання подружжя; встановлення родинних зв'язків; усиновлення; спадкоємство тощо. За розгляду кримінальних справ суди великої інстанції іменуються виправними трибуналами і діють як виправна палата [2, 319]. Серед них виділяють: виправні трибунали, суд у справах неповнолітніх, суд у патентних справах, суд у справах виконання рішень, дисциплінарна палата, палата з цивільних справ. Також на рівні судів першої інстанції діють спеціалізовані суди, до яких належать: комерційні трибунали, торговельні трибунали, ради прюдомів, трибунали у справах морської торгівлі, трибунали з питань соціального забезпечення, трибунали з питань земельної оренди.

Другою інстанцією в судовій системі Франції є апеляційні суди. На сьогоднішній день їх 25. Вони переглядають рішення, прийняті розташованими на території їх юрисдикції судами (трибуналами) першої інстанції.

На чолі судової системи Франції стоїть касаційний суд, до складу якого входять: перший голова, 6 голів палат, судді. У Касаційному суді діє 5 палат з цивільних справ і одна – з кримінальних. Якщо за розгляду справи виникає питання, що відноситься до компетенції кількох палат, то справа передається на розгляд змішаної палати.

Якщо справа містить питання принципового характеру, то його вирішує Пленум Касаційного суду. Висновок щодо питання принципового характеру робить перший голова суду чи відповідна палата цього суду. На розгляд пленуму обов'язково передаються справи і у разі, якщо цього вимагає Генеральний прокурор [2, с.319].

Крім перерахованих судів, у судовій системі Франції діють Висока палата правосуддя, Палата правосуддя Республіки та Трибунал із конфліктів. Перша з них розглядає лише справи щодо притягнення до юридичної відповідальності Президента Франції. Палата правосуддя Республіки розглядає справи щодо притягнення членів уряду до кримінальної відповідальності за вчинення посадових злочинів. Трибунал із конфліктів покликаний вирішувати конфлікти щодо розмежування загальної та адміністративної юстиції.

Також необхідно зазначити, що у Франції поряд із загальною судовою системою функціонує система адміністративної юстиції, до якої відносяться адміністративні трибунали (перша інстанція), апеляційні адміністративні суди (апеляційна інстанція) та Державна рада (касаційна інстанція).

Аналіз судової системи Франції дає змогу виділити такі її особливості:

- судова система представлена загальними та адміністративними судами;
- побудована за принципами інстанційності, територіальності та спеціалізації;
- більшість судів зосереджені на розгляді цивільних та кримінальних справ;
- на чолі системи загальних судів стоїть Касаційний суд, адміністративних – Державна рада.

Судова система Франції є досить подібною до української. Основна відмінність полягає в тому, що у Франції в окрему структуру не виділяють господарські суди, як це зроблено у нас. У вказаних державах всі господарські справи розглядаються або в порядку цивільного судочинства, або спеціалізованими судами. Така позиція є досить вдалою, оскільки цивільні та господарські правовідносини є спорідненими. У процесі реформування судової системи

України не однократно висловлювалася думка про доцільність об'єднання господарських судів із загальними судами. Таким чином, спираючись на досвід Франції, доцільно вирішити питання щодо об'єднання в Україні судів господарської та цивільної юрисдикції.

Ще одна відмінність полягає в тому, що в Україні є вищі спеціалізовані суди, які очолюють відповідну сферу судової юрисдикції та Верховний Суд України, який є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. У Франції ж діє лише Касаційний суд та Державна рада. Спори щодо розмежування юрисдикції між ними вирішуються спеціальним органом – Трибуналом із конфліктів. У нашій же державі ця функція покладається на Верховний Суд України, який є судовою установою.

З позитивного боку в нашій державі, в порівнянні з Францією, можна відмітити відсутність такої кількості спеціалізованих судів, завдання яких розподілені між існуючими судами.

У деяких державах особливості судової системи впливають зі специфіки територіального устрою. Особливо це стосується таких держав, як Сполучені Штати Америки та Російська Федерація.

Так, судова система США складається з федеральної системи судів та системи судів штатів. Юрисдикція федеральної судової системи поширюється на спори щодо реалізації норм Конституції та законів США, виконання договорів, банкрутства, митних правовідносин, патентування, міжнародної торгівлі. Сторонами в даних спорах є Федеральний уряд або штат, послі або державні службовці, іноземні держави. До складу Федеральної судової системи входять: окружні суди, апеляційні суди, Верховний Суд.

Система судів штатів складається з судів першої інстанції, головних судів першої інстанції, Верховних Судів штатів. Існують також муніципальні, магістратські поліцейські мирові суди, які є судами первинної юрисдикції. Усі вказані суди, крім Верховних Судів штатів, є судами першої інстанції. Їх юрисдикція визначається відповідними законами штатів. Верховний

Суд штату переглядає рішення, прийняті іншими судами відповідного штату.

Необхідно зазначити, що в США більше вимог висувається до особи, яка претендує стати головою суду. Так, головою окружного чи апеляційного суду є найстарший за віком суддя даного суду, сума віку та стажу роботи якого дорівнює не менше 80. Така вимога є не зовсім коректною, оскільки не завжди від віку залежить вміння особи реалізовувати адміністративну функцію. У більшій мірі це залежить від особистих якостей претендента та досвіду його роботи.

Що стосується Російської Федерації, то її спільний з Україною історичний досвід зумовив значну схожість судових систем цих держав. У Російській Федерації діють федеральні суди: Конституційний Суд Російської Федерації; Верховний Суд Російської Федерації, верховні суди республік, крайові та обласні суди, суди міст федерального значення, суди автономних областей та округів, районні суди, військові суди; суди суб'єктів Російської Федерації: конституційні (статутні) суди, мирові судді [2, с. 324]. Судова система даної держави, як і в Україні, побудована за принципами спеціалізації, інстанційності та територіальності. За першим з них можна виділити суди загальної юрисдикції, військові та арбітражні суди.

Основною ланкою судової системи Російської Федерації є районні (міські) суди та мирові судді. Саме на них покладається обов'язок здійснювати правосуддя у кримінальних, цивільних та адміністративних справах. Мировий суддя розглядає у першій інстанції: кримінальні справи щодо злочинів, за здійснення яких може бути призначено покарання до двох років позбавлення волі; справи щодо видачі судового наказу; справи щодо розлучення, якщо між подружжям відсутній спір стосовно дітей; справи щодо поділу майна між подружжям; справи з майнових спорів з ціною позову не більше 500 мінімальних розмірів оплати праці; справи щодо визначення порядку користування земельними ділянками тощо [2, с. 324].

Судами апеляційної інстанції є: верховні суди республік, крайові, обласні, міст федерального значення автономних областей, автономних округів. Крім того, що вони є судами другої інстанції, вони можуть розглядати найскладніші справи як суди першої інстанції.

Верховний Суд Російської Федерації є вищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, який може розглядати справи як суд першої, апеляційної чи касаційної інстанції, переглядати справи за нововиявленими обставинами, а також здійснювати нагляд за дотриманням законів іншими судами.

Необхідно зазначити, що, на відміну від інших держав, у Російській Федерації, так само як і в Україні, діє Конституційний суд, діяльність якого спрямована на встановлення відповідності законів Конституції держави, тлумачення Конституції тощо. Основна відмінність судових систем нашої держави та Російської Федерації полягає в поділі судів за спеціалізацією. Так, в Україні функціонують загальні, адміністративні та господарські суди, а в Росії – загальні, військові та арбітражні.

Проаналізувавши судові системи інших держав, можна побачити, що кожна з них має свої особливості, які зумовлені історичним досвідом, адміністративно-територіальним поділом, кількістю справ певної категорії тощо. У процесі реформування судочинства в Україні доцільно врахувати позитивний досвід зарубіжних держав, що стосується спеціалізації судів. Зокрема, враховуючи досвід Франції, варто розглянути питання щодо віднесення господарських спорів до компетенції загальних судів.

Крім побудови судової системи, необхідно проаналізувати управлінські процеси, що відбуваються в іноземних судах. Діяльність судів у різних країнах світу здійснюється відповідно до національного законодавства та ряду міжнародних нормативно-правових актів, основними серед яких є: Основні принципи незалежності судових органів, розроблені ООН (1985 р.), Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (1983 р.), Євро-

пейська хартія про статус суддів (1993 р.), Рекомендація № R (94) Комітету Міністрів Ради «Незалежність, дієвість та роль суддів» (1994 р.), Загальна(універсальна) хартія судді (1999 р.) та інші. Вони визначають загальні засади та основоположні принципи побудови судів та здійснення правосуддя в демократичній державі.

Так, Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (1983 р.) акцентує увагу на незалежності суддів від виконавчих і законодавчих органів держави, заборону виконавчим органам здійснювати контроль над судовими через адміністрування судів, закривати або призупиняти їх діяльність, приймати нормативні акти з метою впливу на конкретні рішення суду, зміни його складу тощо. Також декларацією визначено рекомендації щодо формування суддівського корпусу, зокрема кваліфікації, обрання та професійної підготовки суддів. Досить цікавою є теза, що «не існує єдиного правильного способу обрання суддів; єдиною вимогою є та, що спосіб обрання повинен гарантувати, що призначення суддів не здійснюється за нечесними мотивами» [3]. Також вказується, що участь виконавчих і законодавчих органів у призначенні суддів на посаду має узгоджуватися із принципом незалежності правосуддя та здійснюватися за умови консультування з членами суддівського корпусу та іншими юристами або організаціями, у яких члени суддівського корпусу та інші юристи беруть участь. Також у декларації визначено порядок призначення на посаду судді, переміщення по службі, умови імунітету та соціального захисту, причини, за яких судді не можуть займати посади, порядок дисциплінарних покарань та звільнення з посади суддів [3]. Таким чином, Монреальська універсальна декларація закріпила основні засади організації судочинства, які на сьогоднішній день знаходять своє відображення в національному законодавстві, у тому числі в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Знайшли своє закріплення вказані положення й у законодавстві інших держав.

Незважаючи на те, що всі міжнародні нормативно-правові акти у сфері судочин-

ства закріплюють незалежність судової влади від інших гілок влади, вони все ж таки взаємодіють між собою. Так, судова влада залежить від законодавчої, оскільки остання приймає нормативно-правові акти, які визначають порядок формування та функціонування судів. Органи виконавчої влади, зокрема Державна судова адміністрація України, здійснюють організаційне забезпечення діяльності судів та суддів. Так само і в інших державах усі гілки влади є взаємозалежними одна від одної.

Вплив виконавчої влади на діяльність судів найчастіше зводиться до організаційного, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення їх роботи. Проте це не зовсім так. Велике значення для забезпечення здійснення правосуддя в усіх державах мають спеціально утворені органи суддівського самоврядування, до складу яких зазвичай входять і представники органів виконавчої влади. Так, в Італії згідно із Законом «Про створення та діяльність Вищої ради магістратури» (1958 р.) головою Вищої ради магістратури є Президент Республіки. Рада складається з Першого Голови Верховного касаційного суду, Генерального прокурора Республіки при тому ж суді, двадцяти членів, які обираються ординарними суддями, і десяти членів, що обираються Парламентом на загальному засіданні обох Палат [4, с. 60]. Всепольська Судова Рада складається з: 1) Першого Голови Верховного Суду, Міністра Юстиції, Голови Вищого Адміністративного Суду і особи, що призначається Президентом Республіки; 2) 15 членів, обраних з числа суддів Верховного Суду, загальних судів, адміністративних судів та військових судів; 3) чотирьох членів, обраних Сеймом з числа депутатів, а також двох – обраних Сенатом з числа сенаторів [5, с. 523].

Що стосується компетенції органів суддівського самоврядування, то вона в різних країнах відрізняється. Так, у Франції, Італії, Португалії та ряді інших країн Вища рада магістратури – це особливий орган державної влади, основне завдання якого – добір кандидатур на посади суддів і прокурорів, а також здійснення дисциплінарної функції щодо суддів. Переважно у Вищій

раді магістратури головує президент держави. Члени цієї ради можуть призначатися президентом (Франція, Алжир), обиратися палатами парламенту (Румунія) або визначаються іншим способом [4, с. 61].

До компетенції Ради Правосуддя Вірменії належить: подання на затвердження президентові списків посадової придатності суддів і прокурорів, висування пропозицій кандидатур голів судів різних рівнів, представлення пропозицій щодо присвоєння суддям і прокурорам класних рангів, надання згоди щодо закінчення повноважень судді, арешт, притягнення до адміністративної, кримінальної та дисциплінарної відповідальності (ст. 95 Конституції Республіки Вірменія). Досить актуальною для демократичних держав є правова норма Конституції Республіки Вірменія, у якій вказується, що під час розгляду питань притягнення суддів до відповідальності засідання Ради веде Голова Касаційного Суду, а Президент Республіки, міністр юстиції і Генеральний прокурор не беруть участі у засіданнях [6].

Як бачимо, законодавство іноземних держав, закріплюючи повноваження органів суддівського самоврядування, надає їм права щодо відбору кандидатів на посади суддів, призначення голів судів, а також притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. До складу таких органів завжди входять представники влади, зокрема президент держави.

В Україні вищевказані завдання покладаються на Вищу раду юстиції. На сьогоднішній день у нашій державі чітко не визначено приналежність даного суб'єкта. Його можна віднести як до органів суддівського самоврядування, так і до контрольно-наглядових органів. Це пов'язано з тим, що вона поєднує в собі як представницькі функції, так і виконавчо-розпорядчі. Крім того, це зумовлено складом Вищої ради юстиції, до якої входять двадцяти членів. Верховна Рада України, Президент України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів України, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ призначають до Вищої ради юстиції по три члени, всеукраїнська конферен-

ція працівників прокуратури – двох членів Вищої ради юстиції. До складу Вищої ради юстиції входять за посадою Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України [7]. Як бачимо, у нашій державі до цього органу входить більше представників виконавчої влади, ніж в інших країнах. У зв'язку з цим, з метою кращого забезпечення принципу незалежності судів, доцільно переглянути склад Вищої ради юстиції України, зменшивши в ньому частку представників інших гілок влади.

Проаналізувавши організаційно-правові засади діяльності судів в іноземних державах, можна дійти до висновку, що на сьогоднішній день Україна стоїть на шляху приведення національного законодавства у сфері організації та здійснення судочинства у відповідність до міжнародних стандартів. Особливе значення в даному напрямку мало прийняття в 2010 році Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який закріпив основні положення міжнародних нормативно-правових актів, що визначають принципи здійснення правосуддя та основоположні засади діяльності судів. Проте на сьогоднішній день є ще багато питань в діяльності судів, які потребують вирішення, у тому числі шляхом приведення чинного законодавства та організаційних процедур у відповідність до міжнародних стандартів. Так, потребують деякого перегляду та оптимізації судова система України, конкретизація засад взаємодії судової та інших гілок влади, перегляд складу та повноважень органів суддівського самоврядування.

Література

1. Судова система Франції / Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Судова_система_Франції (22.08.2013)
2. Молдован В. В. Судоустрій. Україна, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН. [текст]: Навч. посіб./ В. В. Молдован, А. В. Молдован – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 364 с.

АНОТАЦІЯ

Охарактеризовано основні моделі судових систем світу. Визначено особливості побудови судових систем Франції, Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації. Досліджено особливості організації діяльності судів у різних державах. Визначено позитивний досвід зарубіжних країн в організації та діяльності судових систем та можливості його запровадження в Україні. Зазначається, що на сьогоднішній день Україна стоїть на шляху приведення національного законодавства у сфері організації та здійснення судочинства у відповідність до міжнародних стандартів. Потребують перегляду та оптимізації судова система України, конкретизація засад взаємодії судової та інших гілок влади, перегляд складу та повноважень органів суддівського самоврядування.

SUMMARY

We characterized the main models of judicial systems in the world. Features of the judicial systems of France, the United States and the Russian Federation are defined. The features of courts' organization in different states are characterized. We defined the positive experience of foreign countries in the organization and operation of the judicial system and the possibility of its implementation in Ukraine. It is noted that today Ukraine is on the way to bring national legislation on the organization and administration of justice in accordance with international standards. Require review and optimization of the judicial system of Ukraine, the specification of interaction principles of judicial and other branches of government, reviewing the composition and powers of the respective bodies.

3. Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (1983 р.) законів [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.judges.org.ua/d5.htm

4. Обрусна С.Ю. Зарубіжний досвід судового управління та можливості його використання при реформуванні судової системи України/ С.Ю. Обрусна // Вісник Вищої ради юстиції. – № 4. – 2010. – с. 52-73.

5. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник/ Отв. ред. А.Я. Сухарев. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2001. – 723 с.

6. Конституція Республіки Вірменія [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.rada.kiev.ua/LIBRARY/.../aconst3.htm

7. Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15.01.1998 № 22/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 25, ст.146